

מעדני שבת

פרשת ראה תשפ"ג

גליון שנ"ט

— מעדנים על הפרשה בהלכה ובאגדה —

נערך בס"ד ע"י מתתיהו אליהו הכהן זילביגר

חיוב נתינת צדקה

ח' שיתן לו בעצב, הש"ך מפרש היינו שצר לו בנתינתו אבל עכ"פ אינו מראה לו פנים זועפות דא"כ לא נחשב בשמונה מעלות דהא הפסיד זכותו ועובר על משום לא ירע לבבך. היוסף אומץ (חלק ב' צדקה) כתב בדורותינו יש עוד מדרגה פחותה מכולם ושכיחא טובא דלא די שאין נותנין עד אחר השאלה ובעצב אלא גם אחר השאלה דוחין העני בלך ושוב פעמים רבות עד כי כיסתה פניו כלימה אין מספר.

בכל עת נוהגת מצות צדקה וראוי להקפיד לקיימה כל יום. ויש זמנים מיוחדים שבהם יש להקפיד ביותר לקיימה אם משום שעניים נצרכים יותר ותלויים עיניהם בה או משום שהוא זמן מסוגל לקיום מצוה זו. כגון מצינו בשו"ע (יו"ד רמ"ט י"ד וכן באו"ח צ"ב) טוב ליתן פרוטה לעני קודם כל תפלה, שנאמר 'אני בצדק אחזה פניך' (תהילים יז, טו). המ"ב (נ"א ס"ק יט) כתב שהאריז"ל כשאמר 'ואתה מושל בכל' (בויברך דוד) נתן צדקה מעומד. הבאר היטב שם כתב שיתן צדקה ג' פרוטות ב' יתן לגבאי וא' יתן לקופה. עוד כתב המ"ב (צ"ב ס"ק ל"ו) ובאיזה קהלות קדושות ניתקן המנהג ליתן צדקה כשמגיע להפסוק והעושר וכו' ואתה מושל בכל. ויש מקומות שנוהגין לקבץ צדקה בעת קריאת התורה והוא שלא כהוגן דמבטלין עי"ז מלשמוע קריאת התורה ועניית ברכו את ה'.

עוד כתב המ"ב (תקס"ו ס"ק י"ב) מנהג ליתן צדקה במנחה דתענית דאגרא דתעניתא צדקתא, ויש נוהגין לשער מה שהיה אוכל ביום התענית ליתן לעניים בערב. השו"ע (יו"ד רנ"ז ט') כתב לא יתן אדם כל צדקותיו לעני אחד בלבד. וכעין זה מצינו כבר בפירוש המשניות לרמב"ם וכן לרע"ב (אבות ג) שמפרשים מה ששנינו שם והכל לפי רוב המעשה לפי מה שאדם כופל ומתמיד בעשיית הטוב כך שכרו מרובה. שאינו דומה המחלק מאה זהובים לצדקה במאה פעמים, לנותן אותם בפעם אחת. ובספר חסידים (ס"א) כתב טוב לאדם לפרנס אחד אם אין לו אלא לפרנס נפש אחת יותר משיתן לחמשה ולא יספיקו דא"כ כל אחד חסר אבל אם גם אחרים נותנים לכל אחד ואחד טוב לו לתת גם הוא לכל אחד ואחד.

למה אין מברכין

הטעם שאין מברכין על מצוה זו יש שפירשו משום שאולי העני לא יקבלו או משום שאפשר לעשות במחשבה. האבודרהם (ברכת המצות) מביא עוד טעם משום דכל מצוה שיש בה קלקול אחרים אין מברכין עליה מפני שנראה כמודה על אותו קלקול. האור זרוע (ק"מ) מחדש שדוקא על מצות שיש להם זמן שא"א לקיימן תמיד תקנו ברכות אבל אותן מצות שלעולם חייב בהם ואין עתים להפטר מהם כגון צדקה לא תקנו ברכה.

הכסף משנה (ברכות י"א) כתב שהרמב"ם דייק לומר מברכין על כל מצות עשה שבין אדם למקום לומר דבמצות שבין אדם לחבירו כגון צדקה וכדומה אין מברכין עליהן. הערוך השולחן (יו"ד ר"מ) מפרש טעם חדש דכיון דכל אדם עושים אותם נהי שעושים מפני השכל מ"מ כיון שבעשייה שוים הם וההפרש הוא רק במחשבה שבלב שאלו עושים מפני ציוי הקב"ה ואלו מפני השכל לא תקנו ברכה על זה שיאמרו אשר קדשנו במצותיו וצונו וכו'.

כתיב (טו, ז) 'כי יהיה בך אביון מאחד אחיך באחד שעריך בארצך אשר ה' אלקיך נתן לך לא תאמץ את לבבך ולא תקפץ את ירך מאחיק האביון'.

מה דכתיב לא תאמץ וגם לא תקפץ מפרש ר' יונה (שערי תשובה ג' ל"ו) בעבור כי מן האפשר שלא יקפוץ את ידו ויחון את העני ולא מדרך הרחמנות על כן כתיב לא תאמץ. הרמב"ם (מתנות עניים ז' א') כתב מצות עשה ליתן צדקה לעניים כפי מה שראוי לעני, אם היתה יד הנותן משגת, שנאמר 'פתוח תפתח את ירך לו' ונאמר 'והחזקת בו גר ותושב וחי עמך' ונאמר 'וחי אחיך עמך'. וכל הרואה עני מבקש והעלים עיניו ממנו ולא נתן לו צדקה עבר בלא תעשה שנאמר 'לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ירך מאחיק האביון'. האחרונים מפרשים שאם לא ביקש העני ממנו אז אינו עובר על הל"ת אבל מ"מ בעשה מחויב כשהוא יודע שהוא עני גם אם לא ביקש ממנו.

הדרך אמונה (מתנות עניים ז' סק"ח) כתב וכו"ז דוקא אם יש לו מעות אבל אם אין לו אין חייב ללוות, ואם יש לו מעות בביתו ויכול ללוות כאן חייב ללוות, שהרי חייב לילך לביתו ולהביא נמצא בלוח לצורך עצמו שלא יצטרך לילך לביתו וכן הורה החזו"א, מיהו אם העני לא ימתין עד שילך לביתו ולהביא י"ל דאין חייב ללוות.

השו"ע (יו"ד רמ"ח א') כתב כל אדם חייב ליתן צדקה, אפי' עני המתפרנס מן הצדקה חייב ליתן ממה שיתנו לו.

עוד כתב השו"ע (רמ"ט ג') צריך ליתן הצדקה בסבר פנים יפות, בשמחה ובטוב לבב, ומתאונן עם העני בצערו ומדבר לו דברי תנחומין. ואם נתנה בפנים זועפות ורעות, הפסיד זכותו. הש"ך מוסיף בשם הסמ"ג ואפי' נתן לו הרבה עובר על 'ולא ירע לבבך כו'.

אם שאל לו העני ואין לו מה יתן לו, לא יגער בו ויגביה קולו עליו, אלא יפייסנו בדברים ויראה לבו הטוב שרצונו ליתן לו אלא שאין ידו משגת.

ומבואר בשו"ע שם שמונה מעלות יש בצדקה, זו למעלה מזו, א' שאין למעלה ממנה, המחזיק ביד ישראל המך ונותן לו מתנה, או הלואה, או עושה שותפות, או ממציא לו מלאכה כדי לחזק ידו שלא יצטרך לבריות ולא ישאל. ובספר חסידים (סי' אלף לה) מוסיף יש צדקה שאינה נראית כצדקה והוא לפני הקב"ה צדקה מעולה כגון עני שיש לו חפץ למכור או ספר שאין חפצים לקנות ואדם קונהו מידו. וכן עני שאין אחרים רוצים להשכירו והוא שוכרו אין צדקה למעלה ממנה.

ב' הנותן צדקה לעני ולא ידע למי יתן, ולא ידע העני ממי מקבל. וקרוב לזה, הנותן לקופה של צדקה. בפשטות הטעם משום מניעת בושת העני אבל הרמב"ם (מתנות עניים י' ח') כתב שהרי זו מצוה לשמה.

ג' שיודע הנותן למי נותן, ולא ידע העני ממי לוקח. החכמת אדם (קמ"ד י"ז) ויש אנשים ששולחים לעניים על ידי שליח נאמן שהעני רגיל עמו ואינו מתבייש מן השליח ומזהיר לשליח שלא יגלה להעני מי הוא הנותן והם בכלל מדה זו.

ד' שיודע העני ממי נוטל, ולא ידע הנותן למי נותן. ה' שיתן לעני בידו קודם שישאל. ו' שיתן לו כראוי אחר שישאל. ז' שיתן לו פחות מהראוי בסבר פנים יפות.

כתיב (יא, כז) 'את הברכה אשר תשמעו וגו' אשר אנכי מצוה אתכם היום, והקללה אם לא תשמעו וגו' אשר אנכי מצוה אתכם היום'. כתיב כאן פעמים היום, בשלמא פעם ראשונה דכתיב אצל הברכה אפשר לפרש שיהיה בכל יום כחדשים אבל היום דכתיב אצל הקללה צריך ביאור. החת"ס מפרש דמטבע האנושי ותאות כל איש לדברים חדשה ולשמוע חדשות, ע"כ אם אין התורה חביבה בעיניו כל יום כאילו היום קבלה בסיני ולשמוח בה ככלה חדשה, אז ממילא דעתו נוטה לשמוע חדשות מעבודת זרות אשר לא ידעתם עדיין, והיא חדשה בעיניו.

כתיב (טו, י) 'נתון תתן לו ולא ירע לבבך בתתך לו כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' אלקיך כו', הפני דוד מפרש דהעשיר הוא כמו אפטרופוס לעניים, דקי"ל הכותב נכסיו לאחד מבניו לא עשאו אלא אפטרופוס כי אמדן דעת שאינו מניח שאר בניו, וא"כ כל ישראל בנים לה' ואם נתן נכסים לעשיר הדעת נותן דלא עשאו אלא אפטרופוס, וזה כוונת הקרא 'נתון תתן לו' כלומר ראה אנכי נותן לך כדי שתתן לו, ולא ירע לבבך לומר דא"כ שאתה נותן לו משלו אין זו מצוה כי עם כל זה בגלל הדבר הזה יברכך ה' אלקיך וכו'.

וכן כתב בספר חסידים (תט"ו) ונפרע מן העשיר שאינו נותן צדקה כאלו גזל את העניים, שהקב"ה אומר אני הספקתי לך עושר שתתן לעניים ולא נתת אפרע ממך כאלו גזלתם וכאלו כפרת בפקדון.

חשיבותה של מצות צדקה

איתא במדרש (רות ב, יט) יותר ממה שבעל הבית עושה עם עני, העני עושה עם בעל הבית, הבעל הבית קונה לו (עבורו) מצוה אחת, העני קונה לו (עבור העשיר) עשר מצות, פתוח תפתח (דברים טו, ח), נתון תתן לו (שם), ולא ירע לבבך בתתך לו (שם), לא תאמץ את לבבך (שם), ולא תקפוץ את ירך (שם), והחזקת בו (ויקרא כה, לה), וחי אחיך עמך (שם). עוד איתא במדרש על הפסוק (משלי כח, כז) 'נותן לרש אין מחסור ומעלים עיניו רב מארות', אמר ר' עקיבא כל מי שנותן צדקה לעני אין מחסור, ואם לאו ומעלים עיניו רב מארות. וכן הוא במדרש תנחומא על הפסוק 'עשר תעשר' עשר בשביל שתתעשר, עשר כדי שלא תתחסר. ולכאן קשה מאחר שהוא מתעשר ודאי שאינו חסר. בהפלאה (כתובות ס"ז): משמע שאם הוא נותן בעין יפה אז מובטח לו שיתעשר, ואם נותן בעין רעה אז לכל הפחות לא תחסר.

אלול

המהרי"ל (הל' ימים הנוראים) כתב צריך כל אדם להסיר השרשים הרעים ורוע מעליו מן לבו קודם יום הדין של ראש השנה. וירגיל את עצמו כל ימי אלול להיות רגיל בהן בעשרת ימי התשובה. ואמר שכתב בא"ח דכל ימי אלול ישב כל אדם קודם סעודותיו וקודם שינתו, וישתומם על עצמו ויפשפש במעשיו להתוודות עליהן בימי תשובה העולין לקראתו. וכתב המאירי (חיבור התשובה מאמר ב פרק ב) על צד אמרם דורשין הלכות הפסח קודם לפסח שלשים יום, וכן בכלם ראוי להקדים ולדרוש בענין היום זמן אחד קודם ליום, כדי להתעורר על עניני היום, ועל זה הצד התפשט המנהג בהרבה מקומות להקדים ולהרבות בתפלה מראש חדש אלול ולהעיר השחר בסליחות, כדי שיהיו מחשבותיהם זכות ונקיות בהגיע היום יצא ראש חדש אלול בטרה. ובלקט יושר (או"ח עמוד טז) כתב שהתרומת הדשן היה מנגן מר"ח אלול עד אחר יוהכ"פ ברכת ברוך שאמר כמעט שעה אחת.